

**МАҲАЛЛИЙ ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИ РИВОЖЛАНТИРИШ АСОСИДА
МАКРОИҚТИСОДИЙ БАРҚАРОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ
ОМИЛЛАР ТАҲЛИЛИ**

**Назаров Дилшод Муминович
Тошкент давлат иқтисодиёт университети талабаси,
Холбекова Ферузахон Расуловна
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
катта ўқитувчи (PhD)**

Аннотация: Ушбу мақолада мамлакатимизнинг барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашга таъсир этувчи омиллар ўрганиб чиқилган. Минтақа-ларнинг республикамиз ялпи ички маҳсулотигади улуши таҳлил қилиниб, тегишли хулосалар қилинган. Шунингдек, иқтисодчи олимларнинг фикрлари асосида айрим иқтисодий атамаларга муаллифлик таърифи берилган. Мамла-катимиз макроиқтисодий барқарорлигини аниқлашда баъзи бир иқтисодий атамалардан фойдаланиш тавсия этилди.

Калит сўзлар: ялпи ички маҳсулот, иқтисодий ўсиш, макроиқтисодий барқарорлик, ялпи ҳудудий маҳсулот, ялпи миллий маҳсулот.

Кириш: Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида иқтисодий ислохотларни амалга ошириш ижтимоий- иқтисодий сиёсатнинг устувор вазифаларидан бири – бу ишлаб чиқариш корхоналарининг рақобатбардошлигини ошириш, ташқи ва ички бозорлар учун сифатли, рақобатбардош маҳсулотларни истеъмолчиларга ўз вақтида етказиб бериш ва сотишда замонавий савдо хизматларини ташкил қилиш ҳамда ушбу хизмат имкониятларидан самарали фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади.

Янги Ўзбекистонни ривожлантириш тараққиёт стратегиясининг бешта устувор йўналишларидан бири “миллий иқтисодиётни ривожлантириш, унинг ўсиш суръатларини замон талаблари даражасида таъминлашга йўналтирилган макроиқтисодий барқарорликни мустаҳкамлаш ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолиш, миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш, қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва жадал ривожлантириш, иқтисодиётда давлат иштирокини камайтириш бўйича институционал ва таркибий ислохотларни давом эттириш, хусусий мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш ва унинг устувор мавқеини янада кучайтириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожини рағбатлантириш, ҳудудлар, туман ва шаҳарларни комплекс ва мутаносиб ҳолда ижтимоий- иқтисодий тараққий эттириш, инвестициявий муҳитни яхшилаш орқали мамлакатимиз иқтисодиёти тармоқлари ва ҳудудларига хорижий сармояларни фаол жалб этиш”

Мамлакатимизда иқтисодиётни тубдан ислоҳ қилиш жараёни минтақалар ижтимоий- иқтисодий тараққиётини таъминлашни талаб қилади. Минтақалар иқтисодиётини кўтармасдан, ислохотларни чуқурлаштирмасдан миллий иқтисодиётни ривожлантириш мумкин эмас. Чунки, айнан минтақалар миллий иқтисодиётнинг ривожланиш суръатларини, унга хос хусусиятларини кўп жиҳатдан белгилаб беради. Бунда минтақаларда мавжуд табиий ресурслар, демографик вазият

ва инсон ресурслари, маъмурий- худудий тузилмалар, ижтимоий- иқтисодий ривожланиш кўрсат- кичлари хал қилувчи аҳамият касб этади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили: Бу соҳа олимлари, А. Ўлмасов ва А. Вахобовларнинг фикрларича, "Иқтисодий ўсиш – бу иқтисодиётнинг ривожланиши, яъни ҳаётий неъматлар бўлган товарлар ва хизматларни ишлаб чиқарилишининг кўпайиб боришидир. Иқтисодий ўсиш одатда ялпи ички маҳсулотнинг ўсиши ёки аҳоли жон бошига тўғри келадиган ялпи ички маҳсулотнинг ўсиши билан ўлчанади. Иқтисодий ўсишнинг самарадорлиги тушунчаси мавжуд, у иқтисодий ўсишнинг пировард натижаси бўлиб, ялпи ички маҳсулотнинг қай даражада ўсганини ифодалайди. Иқтисодий ўсишнинг самарадорлиги – бу иқтисодий ўсишга қандай харажатлар билан эришилганлиги бўлиб, ялпи ички маҳсулот ўсишининг харажатлар ўсишига нисбати орқали аниқланади" [7].

Макроиқтисодий барқарорликка эришиш кўп жиҳатдан ялпи ички маҳсулот ўсишини таъминловчи омиллардан самарали фойдаланиш, унинг тармоқ тузилишини такомиллаштириш, ялпи ички маҳсулот таркибий компонентларининг оптимал нисбатини таъминлаш, иқтисодий ўсиш моделларидан энг мақбуллари танлаш каби муҳим масалаларни ечиш билан боғлиқ бўлиб, ушбу жараёнларни макроиқтисодий таҳлил қилиш ва методологик жиҳатдан такомиллаштириш, бу бўйича амалий тадбирларнинг амалга оширилиши мамлакат иқтисодиётининг ўсишини тезлаштиради.

Ялпи ички маҳсулот ҳажми ўзгаришини услубий жиҳатдан ўрганишда унга таъсир этувчи асосий омилларнинг боғлиқлигини ўрганиш муҳимдир. Бунда ялпи ички маҳсулотни яратишга иштирок этувчи асосий омиллар сифатида меҳнат ва капитал олинди ва уларнинг таъсири "акселератор таъсири" усули орқали ўрганилди.

Ўзбекистонда ялпи ички маҳсулотнинг барқарор ўсишини янада жадаллаштириш учун қуйидаги тадбирларни амалга ошириш лозим:

- иқтисодиётни таркибий ўзгартириш жараёнларини такомиллаштириш;
- мамлакатда хусусий мулк ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини янада ривожлантириш;
- мамлакатда ишчи кучидан янада самаралироқ фойдаланиш;
- юқори технологияларга асосланган янги ишлаб чиқариш корхоналари– ни ривожлантириш ва киритиладиган инвестициялар ҳажминини кўпайтириш;
- фаолият кўрсатаётган қувватларни модернизация қилиш ҳамда ишлаб чиқаришни техник ва технологик жиҳатдан янгилаш;
- барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашга мавжуд барча резерв ва имкониятларни тўлиқ сафарбар этиш ва бошқалар.

Ҳ. Абдулқосимов фикрича, "Иқтисодий ўсиш" – бу мамлакат иқтисодиёти муайян давр мобайнида (одатда бир йил) миллий иқтисодиёт ишлаб чиқариш ҳажмининг аҳоли жон бошига нисбатан ёки умумий иқтисодиётга нисбатан ортишидир.

А. Набихужаев, Ю. Шеров П. Султоновларнинг фикрича "Иқтисодий ўсиш – аҳоли жон бошига мамлакатда яратилган ЯИМ ҳажмининг олдинги йилга нисбатан ўсиши орқали ифодаланади.

Уларнинг фикрича, иқтисодий ўсишнинг шартлари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

– жорий йилда ишлаб чиқарилган ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) аввалги йилга нисбатан кўпроқ бўлиши;

– ЯИМнинг ўсиш суръати аҳоли ўсиш суръатидан юқори бўлиши, яъни киши бошига ишлаб чиқарилган ЯИМнинг кўпайиши” [6].

Россиялик иқтисодчи олимлар Т.А.Агапова, С.Ф.Серегиналар томонидан ёзилган ўқув адабиётларида “Миллий тегишлилиги ва фуқаролигидан қатъий назар, мазкур мамлакатнинг иқтисодий ҳудудида иқтисодий манфаат марказига эга бўлган (ишлаб чиқариш фаолияти билан шуғулланадиган, ёки мамлакат ҳудудида бир йилдан ортиқ яшаётган) барча иқтисодий бирликлар (корхоналар, уй хўжаликлари) резидент ҳисобланишади” [4].

Республикамиз иқтисодчи олимлари Д.К.Ахмедов, А.Э.Ишмухамедов-лар ўзларининг ўқув адабиётларида ялпи ички маҳсулотга “ишлаб чиқарилишида қўлланилган ресурслар қайси давлатга тегишлилигидан қатъий назар, мамлакатнинг географик ҳудудида яратилган пировард товарлар ва хизматларнинг бозор баҳолари йиғиндиси” деб таъриф берганлар. 1993 йилда қабул қилинган бирлашган миллатлар ташкилоти (БМТ) ва миграция бўйича халқаро ташкилот (МХТ) янги талқинига кўра ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) тушунчасига аниқликлар киритилди. Янги талқинига кўра:

ЯИМ – мамлакат резидентлари томонидан маълум муддат давомида ишлаб чиқарилган пировард маҳсулот.

ЯИМ нинг «ички» деб аталишига сабаб унинг мамлакат резидентлари томонидан яратилишидир. Резидент деганда фақатгина мамлакатнинг юридик ва жисмоний шахслари тушунилмайди. Чунки мамлакат юридик шахси бошқа мамлакат ҳудудида бир йилдан ортиқ фаолият юритса ўша мамлакат резиденти деб қаралади.

“Миллий тегишлилиги ва фуқаролигидан қатъий назар, мазкур мамлакатнинг иқтисодий ҳудудида иқтисодий манфаат марказига эга бўлган (ишлаб чиқариш фаолияти билан шуғулланадиган, ёки мамлакат ҳудудида бир йилдан ортиқ яшаётган) барча иқтисодий бирликлар (корхоналар, уй хўжаликлари) резидент ҳисобланишади”.

ЯИМ уч хил усул билан ҳисобланади:

- 1) ишлаб чиқариш усули.
- 2) харажатлар усули.
- 3) даромадлар усули.

Ҳар учала усул билан ҳисобланган ЯИМ кўрсаткичи ҳажми статистик хатолар истисно этилганда ўзаро тенг бўлиши лозим. Шу билан бирга ҳар учала усул билан ЯИМ кўрсаткични ҳисоблашда ўзига хос талабларга амал қилиниши талаб этилади. [5]

Тадқиқот методологияси: Мамлакат иқтисодий ўсишни таъминлашга таъсир этувчи омилларни илмий ва амалий жиҳатдан ўрганишда статистик маълумотлар, танланма усулда белгиланган, назарий фалсафий, объектив ёндашув, иқтисодий таҳлил усуллари билан фойдаланиш асосида илмий хулосалар шакллантирилди. Тўпланган маълумотлар асосида тизимли ҳамда мантиқий ёндашув каби услублардан самарали фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар: Мамлакат макроиқтисодий барқарорликнинг асосий белгилари қуйи-дагилардан иборат:

1. Иқтисодий ўсиш;
2. Тўла иш билан бандлик;
3. Нархлар даражасининг барқарорлиги (инфляция);
4. Тўлов баланси;
5. Хорижий валюта алмашув курсининг барқарорлиги;
6. Давлат бюджети камомадининг ялпи ички маҳсулотга нисбатан уч фоиздан ошиб кетмаслиги;
7. Даромадлар тақсимланиши муаммоси [8].

Ўзбекистонда кейинги йилларда барқарор иқтисодий ўсиш суръатлари таъминланмоқда ва ҳукумат томонидан уни мустақкамлаш борасида янги устувор вазифалар белгиланмоқда. Президентимиз таъкидлаганидек, "Асосий вазифалар – макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш, инфляцияни жиловлаш, тармоқларни монополиядан чиқариш, давлат томонидан нархлар белгиланишини тартибга солишни бекор қилиш ва "яширин иқтисодиёт"га барҳам бериш".

Иқтисодий ўсиш замиридаги замонавий иқтисодий назарияда, одатда, табиий аҳамиятга эга бўлган ишлаб чиқариш ҳажмининг реал кўпайиб кетиши ва қисқа муддатли равнақи эмас, балки узоқ муддатли вақт оралиғидаги ишлаб чиқарувчи кучлар ривожланишига боғлиқ бўлган ишлаб чиқариш реал ҳажми табиий даражасининг узоқ муддатли ўсиши тушунилади.

Хулоса ва таклифлар: Макроиқтисодий барқарорликка эришиш кўп жиҳатдан ялпи ички маҳсулот ўсишини таъминловчи омиллардан самарали фойдаланиш, унинг тармоқ тузилишини такомиллаштириш, ялпи ички маҳсулот таркибий компонентларининг оптимал нисбатини таъминлаш, иқтисодий ўсиш моделларидан энг мақбулларини танлаш каби муҳим масалаларни ечиш билан боғлиқ бўлиб, ушбу жараёнларни макроиқтисодий таҳлил қилиш ва методологик жиҳатдан такомиллаштириш, бу бўйича амалий тадбирларнинг амалга оширилиши мамлакат иқтисодиётининг ўсишини тезлаштиради.

Миллий ҳисобчилик тизимига кўра миллий иқтисодиёт ривожланишини таҳлил этиш учун ЯИМ кўрсаткичидан бошқа яна бир қатор кўрсаткичлардан фойдаланилади. Бу кўрсаткичлар жумласига ялпи миллий даромад (ЯМД) кўрсаткичи ҳам киради. Бу кўрсаткич миграция бўйича халқаро ташкилот (МХТ) талаби бўйича олдинги кўринишида ҳисобланган ялпи миллий маҳсулот (ЯММ) кўрсаткичи билан моҳиятан бир хил деб кўрсатилади. Шу сабабли кўп ҳолларда миллий иқтисодиёт ривожланишини таҳлил этишда ялпи миллий маҳсулот (ЯММ) кўрсаткич ишлатилмайди. Алоҳида олинган ҳудудларнинг иқтисодий ўсишини таҳлил қилишда ялпи ҳудудий маҳсулот кўрсаткичларидан фойдаланилади, лекин иқтисодий адабиётларда унга аниқ таъриф берилмаган.

Юқорида келтирилган иқтисодчи олимларнинг таърифларидан фойдаланиб, ялпи ҳудудий маҳсулотга қуйидагича таъриф берамиз: "Ялпи ҳудудий маҳсулот (ЯХМ) – алоҳида олинган ҳудудда резидент ва норезидентлар томондан маълум даврда ишлаб чиқарилган маҳсулот (бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлар) қийматидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 24 август, ПҚ– 4426– сонли қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ– 60– сон “2022– 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармони
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 8 апрелдаги ПФ_101– сон “Тадбиркорлик муҳитини яхшилаш ва хусусий секторни ривожлантириш орқали барқарор иқтисодий ўсиш учун шарт– шароитлар яратиш борасидаги навбатдаги ислохотлар тўғрисида”ги Фармони
4. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь. – М., 2012, с. 264.
5. Холбекова Ф.Р. Маҳаллий ишлаб чиқаришни ривожлантириш асосида макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш. Монография. – Т.: Иқтисодиёт дунёси , 2021. – 149 б.
6. Иқтисодиёт ва ҳисобот” журнали № 6 1997.